

HEINRICH SCHÜTZ (1585 - 1672)

Schütz was de eerste Duitse componist van internationale betekenis en wordt thans beschouwd als de 'stamvader van de Duitse muziek', die 250 jaar de Europese muziekgeschiedenis domineerde. Schütz werd, precies honderd jaar voor Bach en Handel, geboren in Thüringen waar zijn familie in Weissenfels, nog tot 1979 de herberg *Chez Schütz* dreef. Één van de gasten, landgraaf Moritz van Hessen, ontdekte daar de fraaie sopraanstem van de 13-jarige Heinrich en nam hem op in zijn hofkapel. Tijdens zijn rechtenstudie bood een koninklijk stipendium hem gelegenheid om muziek te studeren bij de grote Giovanni Gabrieli in Venetië, befaamd om zijn 'moderne' dubbelkorige composities. Dit verblijf, van 1609 tot Gabrieli's dood in 1612, was van beslissende betekenis voor Schütz' ontwikkeling en die van de Duitse muziek. Schütz werd er ingewijd in de volstrekt nieuwe en buiten Noord-Italië nog ongehoorde stijl van laat-renaissancistisch en vroeg-barok componeren: de concertante stijl (*stile nuovo*) die de strakke en egalitaire polyfonie ('gelijke kansen voor alle stemmen') doorbrak ter wille van vrijere vormen als lied, aria en recitatief, waarbij één of meer vocale of instrumentale solisten veel virtuozere en expressievere melodieën kunnen uitvoeren boven een *basso continuo*. Schütz sloot zijn opleiding af met een bundel Italiaanse madrigalen (Opus 1, 1611) en werd na thuiskomst de ambassadeur van de moderne stijl van componeren.

Hij was enkele jaren hoforganist te Kassel en vanaf 1615 veertig jaar lang kapelmeester aan het hof van Keurvorst Johann Georg I van Saksen te Dresden, destijds Duitslands belangrijkste protestants muzikaal centrum. Ofschoon Schütz (die 87 jaar oud werd!) bij zijn leven een ongeëvenaarde reputatie had werd hij na zijn dood snel vergeten, tot Brahms hem in 1864 herontdekte en bereikte dat vanaf 1885, 300 jaar na Schütz' geboorte, zijn verzameld werk werd uitgegeven. Er zijn ruim 500 composities bewaard (thans aangeduid met SWV nummers), mede dankzij het feit dat reeds Schütz zelf, als één der eerste moderne componisten, herhaaldelijk composities bundelde, van opusnummers voorzag en publiceerde. Van de instrumentale, opera-, ballet- en toneelmuziek die Schütz als Dresdner Hofcompositie zeker heeft moeten schrijven, veelal voor eenmalige representatieve gelegenheden, resteert nauwelijks iets. Wij kennen Schütz vrijwel uitsluitend als auteur van vocale muziek, en dan nog weer van vooral religieuze muziek, in de Lutherse traditie, dus hoofdzakelijk Duitstalig en in mindere mate op Latijnse teksten. Schütz begon te componeren als een extreem modernist: in een expressieve stijl schreef hij zijn vroege, vaak grootschalige en dubbelkorige werken. In 1623 gebruikte hij de moderne verworvenheden in het eerste oratorium, de *Historia der Auferstehung Jesu Christi*. Later schreef hij veel soberder en gerijpt o.m. zijn passioenen naar Lucas, Johannes en Matthäus (1665/6). Debet aan deze versobering zijn enerzijds de verschrikkingen van de pest en de Dertigjarige Oorlog (1618 -

1648) die niet alleen het Duitse volk maar ook de hofkapellen teisterden; bij tijd en wijle betaalde Schütz zijn resterende muzikanten uit eigen zak en maakte zelf lucratieve concertreizen naar Hamburg en Kopenhagen (1633). Bovendien werd Schütz rond zijn veertigste ook in zijn persoonlijk leven hard met de dood geconfronteerd; binnen enkele jaren verloor hij zijn ouders, zijn jonge vrouw, zijn schoonzus, zijn enige broer en twee dochters. Dat heeft ongetwijfeld de diepgang gegeven aan zijn *Trauermusiken* die hij overigens niet overigens niet voor familieleden schreef.

Ten slotte komen de discipline en ingetogenheid van zijn latere composities zeker ook voort uit zijn bezorgdheid dat de moderne, 'losbandige' stijl van componeren het artistiek potentieel dreigde te verdringen van de oude polyfonie, die in Schütz' omgeving vooral werd vertegenwoordigd door Noord-Duits georiënteerde leerling- en van Sweelinck als Schein en Scheidt.

MUSIKALISCHE EXEQUIEN (Opus 7, SWV 279-281)

'Exequiën' - in het Nederlands met een trema - betekent 'uitvaartplechtigheden', naar het latijnse *ex* (uit) en *sequor* (volgen): uitgeleide doen. Schütz schreef de driedelige *Musikalische Exequien* in 1635 in opdracht en voor de begrafenis van de gerespecteerde grootgrondbezitter Graf Heinrich 'Posthumus' Reuss. Deze vooruitstrevende en kunstminnende regent stond erom bekend dat hij de leden van zijn sobere hofhouding vooral op hun muzikale kwaliteiten selecteerde. Hij was al 20 jaar met Schütz bevriend en trof in 1635 uiterst gedetailleerde voorbereidingen voor zijn eigen begrafenis. Hij overleed op 3 december 1635 en werd op 4 februari 1636 in het familiegraf te Gera bijgezet; waarschijnlijk vond een try-out van de *Musikalische Exequien* reeds tijdens zijn leven en wellicht zelfs met deelname van Posthumus zelf plaats. Het stuk is een van de omvangrijkste protestantse begrafeniscomposities, vergelijkbaar met Bachs *Trauerode* of Brahms' *Deutsches Requiem*. We treffen er alle mogelijke verschillende teksten, technieken en bezettingen in aan: teksten uit bijbel, liturgie en kerklied, concertante passages voor solisten, in wisselende combinaties, openlijke en bedekte meerkorigheid, motetzettingen in oude en nieuwe stijl, etc. De teksten voor het hele werk selecteerde de zeer erudiete Posthumus zelf - *ein theologisches Kunstwerk*, aldus een commentator; die van het eerste deel liet hij reeds bij zijn leven aanbrengen op de binnenzijde van zijn rijk versierde koperen doodskist.

I. *Konzert in Form einer Deutschen Begräbnis Missa (SWV 279)*

Het lange, eerste deel van de *Musikalische Exequien* was bedoeld om uitgevoerd te worden vóór de begrafenispreek, waar in de toenmalige Duits-protestantse eredienst de korte mis bestaande uit Kyrie en Gloria nog wel werd gezongen. Aan die *Missa Brevis* heeft Schütz ook de structuur van Deel I ontleend. Na de introïtustekst, op een quasi-gregoriaanse melodie, herkennen we het driewerf *eleison (erbarm dich unser)*, achtereenvolgens gericht tot Vader, Zoon en Heilige Geest. In het Gloria-gedeelte worden de bijbelteksten afgewisseld met teksten uit het kerkelijk liedboek, die dus berijmd zijn en destijds algemeen bekend waren, en waarvan Schütz de melodie vaak losjes als thematische inspiratiebron gebruikt, zonder deze zo nauwgezet te volgen als in latere koraalbewerkingen geschiedde. Het compositorisch probleem dat Schütz hierbij moest oplossen is dat de kerkliederen vaak nog in oude kerktoonsoorten stonden die niet zomaar naar het in Deel I dominante e-klein zijn te transponeren; hij excuseert zich in zijn voorwoord voor het geweld dat hij de bekende melodieën soms moest aandoen. Tussen de door solisten vertolkte bijbelteksten en de daaropvolgende door de *capella* (het zesstemmig koor) gezongen liedboek-teksten bestaat een stelselmatig verband: de meer expressieve partijen van de solisten geven uitdrukking aan het gekwelde gemoed van de individuele gelovige terwijl de daaropvolgende koorgedeelten getuigen van de verlossing, de zekerheid en het vertrouwen dat het christelijk geloof geeft, in de daarbij passende strengere polyfone stijl.

Kyrie

1. *Intonation (t)*: (Job 1:21)
Nakket bin ich von Mutterleibe kommen,

2. *Soli (ttb)*:
nakket werde ich wiederum dahin fahren.
Der Herr hat's gegeben, der Herr hat's genommen,
der Name des Herren sei gelobet!

3. *Capella*: (1e Kyrie)
Herr, Gott, Vater im Himmel,
erbarm dich über uns!

4. *Soli (sst)*: (Philippenzen 1:21)
Christus ist mein Leben,
Sterben ist mein Gewinn.
Siehe, das Gottes Lamm,
das der Welt Sünde trägt!

5. *Capella*: (2e Kyrie)
Jesu Christe, Gottes Sohn,
erbarm dich über uns!

6. *Soli (ab)*: (Romeinen 14:8)
Leben wir, so leben wir dem Herren;
sterben wir, so sterben wir dem Herren.
Darum: wir leben oder sterben, so sind wir des Herren

7. *Capella*: (3e Kyrie)
Herr Gott, Heiliger Geist,
erbarm dich über uns!

Gloria

8. *Intonation (t)*: (Johannes 3:16)
Also hat Gott die Welt geliebt,
daß er seinen eingebornen Sohn gab,

9. *Soli (ssattb)*:
auf daß alle, die an ihn glauben,
nicht verloren werden, sondern das ewige Leben haben.

10. *Capella*: (Kerklied, Luther 1523)
Er sprach zu seinem lieben Sohn:
Die Zeit ist hie zu erbarmen;
fahr hin, meins Herzens werte Kron
und sei das Heil der Armen
und hilf ihn' aus der Sünden Not,
erwürg für sie den bittern Tod
und laß sie mit dir leben.

11. *Soli (st)*: (Eerste brief van Johannes 1:7b)
Das Blut Jesu Christi,
des Sohnes Gottes, machet uns rein von allen Sünden.

12. *Capella*: (Kerklied, Helmbold 1575)
Durch ihn ist uns vergeben
die Sünd, geschenkt das Leben.
Im Himmel solln wir haben,
o Gott, wie große Gaben!

13. *Soli (sb)*: (Philippenzen 3:20-21)
Unser Wandel ist im Himmel,
von dannen wir auch warten
des Heilandes Jesu Christi, des Herren,
welcher unsern nichtigen Leib verklären wird,
daß er ähnlich werde seinem verklärten Leibe.

14. *Capella*: (Kerklied, Leon 1582)
Es ist allhier ein Jammertal,
Angst, Not und Trübsal überall;
des Bleibens ist ein kleine Zeit,
voller Mühseligkeit,
und wer's bedenkt, ist immer im Streit.

15. *Soli (tt)*: (Jesaja 1:18b)
Wenn eure Sünde gleich blutrot wäre,
soll sie doch schneeweiß werden,
wenn sie gleich ist wie rosinfarb,
soll sie doch wie Wolle werden.

16. *Capella*: (Kerklied, Helmbold 1575)
Sein Wort, sein Tauf, sein Nachtmahl
dient wider allen Unfall;
der Heilge Geist im Glauben
lehrt uns darauf vertrauen.

17. *Solus (a)*: (Jesaja 26:20)
Gehe hin, mein Volk, in eine Kammer
und schließ die Tür nach dir zu!
Verbirge dich einen kleinen Augenblick,
bis der Zorn vorübergehe.

18. *Soli (ssb)*: (Boek der Wijsheid 3:1-3)
Der Gerechten Seelen sind in Gottes Hand,
und keine Qual rühret sie an.
Für den Unverständigen werden sie angesehen, als stürben sie,
aber sie sind in Frieden,
und ihr Abschied wird für eine Pein gerechnet,
aber sie sind in Frieden,
und ihr Hinfahren für Verderben;
aber sie sind in Frieden.

19. *Solus (t)*: (Psalm 73:25-26)
Herr, wenn ich nur dich habe,
so frage ich nichts nach Himmel und Erden.

20. *Soli (ssattb)*:
Wenn mir gleich Leib und Seele verschmacht',
so bist du, Gott, allzeit
meines Herzens Trost und mein Teil.

21. *Capella*: (Kerklid, Luther 1523)
Er ist das Heil und selig Licht
für die Heiden,
zu erleuchten, die dich kennen nicht,
und zu weiden.
Er ist seines Volks Israel
der Preis, Ehr, Freud und Wonne.

22. *Soli (bb)*: (Psalm 90:10a)
Unser Leben wahret siebenzig Jahr,
und wenn's hoch kömmt so sind's achtzig Jahr,
und wenn es köstlich gewesen ist,
so ist es Müh' und Arbeit gewesen.

23. *Capella*: (Kerklid, Gigas 1566)
Ach, wie elend ist unser Zeit allhier auf dieser Erden,
gar bald der Mensch darniederleit,
wir müssen alle sterben, allhier in diesem Jammertal,
ist Müh und Arbeit überall, auch wenn dir's wohl gelinget.

24. *Solus (t)*: (Job 19:25-26)
Ich weiß, daß mein Erlöser lebt,
und er wird mich hernach aus der Erden auferwecken,
und werde darnach mit dieser meiner Haut umgeben werden,
und werde in meinem Fleisch Gott sehen.

25. *Capella*: (Kerklid, N. Herman 1560)
Weil du vom Tod erstanden bist,
werd ich im Grab nicht bleiben,
mein höchster Trost dein Auffahrt ist,
Todsurcht kannst du vertreiben,
denn wo du bist, da komm ich hin,
daß ich stets bei dir leb und bin,
drum fahr ich hin mit Freuden.

26. *Soli (ssattb)*:

(Genesis 32:26b)

Herr, ich lasse dich nicht,
du segnest mich denn.

27. *Capella*:

(Kerklied, Luther 1523)

Er sprach zu mir: Halt dich an mich,
es soll dir itzt gelingen;
ich geb mich selber ganz für dich,
da will ich für dich ringen.
Den Tod verschlingt das Leben mein,
mein onschuld trägt die Sünde dein;
da bist du selig worden.

II. Herr, wenn ich dich nur habe (SWV 280)

Het tweede deel wordt gevormd door een motet voor twee gelijke, vierstemmige koren, op de (door Heinrich Posthumus geselecteerde) voorafgaande preektekst, Psalm 73, de verzen 25 en 26, die ook al hierboven als nr 19/20 klonk, op andere muziek. De twee koren worden antifonaal behandeld: als bij Gabrieli zingen zij elkaar in wisselzang de tekst toe, om zich pas in de afsluitingen te verenigen tot een achtstemmig koor.

Herr, wenn ich nur dich habe,
so frage ich nichts nach Himmel und Erden.
Wenn mir gleich Leib und Seele verschmacht',
so bist du doch Gott, allezeit meines Herzen Trost und mein Teil.

III. Herr, nun lässest du deinen Diener in Frieden fahren /

Selig sind die Toten (SWV 281)

In het derde deel verrast Schütz ons weer met een andere nouveauté: een stuk voor twee ongelijke koren, die bovendien verschillende teksten zingen. De liturgie bepaalt dat, wanneer de kist ten grave wordt gedragen, de Duitse versie van het *Nunc dimittis* ('gaat heen') wordt gezongen; als zodanig fungeert het *Canticum Simeonis*, de Lofzang van Simeon volgens Lucas 2:29-32. Deze tekst (die in Luthers berijming al in Deel I,21 klonk) wordt door het vijfstemmig koor voorgedragen. De frasen ervan worden echter terstond becommentarieerd door een tweede, driestemmig solistenkoor met de tekst *Selig sind die Toten*, een tekst uit de Openbaring van Johannes (14:13), aangevuld met een vers uit het (apocriefe / deuterocanonieke) Boek der Wijsheid (3:1). Schütz wil dat dit tweede koor 'uit de verte' klinkt; men vermoedt dat het zich destijds bevond in de geopende grafkelder. Dit koor bestaat uit de *Beata Anima*, de gelukzalige ziel van de ten hemel opgenomen overledene (bas), in het gezelschap van twee Serafijnen (sopranen), die zich verheugen in zijn redding. De liturgische status van het stuk wordt opnieuw onderstreept door het begin met een gregoriaanse *Intonatio*.

Herr, nun lassest du deinen Diener in Frieden fahren

Selig sind die Toten, die in dem Herren sterben.

wie du gesagt hast

Selig sind die Toten, die in dem Herren sterben.

denn meine Augen haben deinen Heiland gesehen

welchen du bereitet hast vor allen Völkern.

sie ruhen von ihrer Arbeit

und ihre Werke folgen ihnen nach.

ein Licht, zu erleuchten die Heiden,

Sie sind in der Hand des Herren,

und keine Qual rühret sie.

und zum Preis deines Volks Israel.

Selig sind die Toten, die in dem Herren sterben.

© Eduard van Hengel

Deze (en andere) toelichtingen kunnen vrijelijk worden gedownload van mijn website www.xs4all.nl/~eduardvh/; zij mogen worden vermenigvuldigd en eventueel tegen kostprijs verkocht. Het auteursrecht blijft evenwel bij mij.